

"CHINGIZ AYTMATOV IJODINING MAKTAB DARSLIKLARIDA O'RGANILISHI " NOMLI

Sattarova Anorhol Xursandovnaning

*Jizzax viloyati, Zomin tuman 2-son kasb hunar maktabining
ona tili va adabiyot o'qituvchisi*

Taqriz.

Chingiz Aytmatov qirg'iz xalqining ulug' yozuvchisidir. Uning nomi XX asrda xalqaro miqyosda tan olingan jahon adabiyotining buyuk vakillari bilan bir safda turadi. Ayni vaqtda ko'pdan ko'p taniqli adabiyotshunos olimlar uni L.N.Tolstoy, F.Dostoyevskiy, Folkner kabi adiblar qatoriga qo'yadilar. Shu ma'noda u hayotlik chog'idayoq mumtoz (klassik) adib degan yozuvchi uchun nihoyatda sharafli e'tirofga munosib bo'lgan so'z ustasidir. Uning asarlari jahonning yetmishdan ortiq tiliga tarjima qilingan. U qirg'iz va rus tilida birdek ijod qiluvchi yozuvchidir. Qirg'iz va rus madaniyati, yozma adabiyotining taraqqiyoti darajasidagi, milliy fikrlashdagi, tilidagi o'ziga xosliklar, farqlar juda katta ekani barchaga ayon. Yozuvchi asarlarida shu kunning dolzarb hodisalari xalq og'zaki ijodi orqali yetib kelgan afsonalar, rivoyatlar bilan singishib ajib bir yaxlitlik tashkil etadi.

Ch.Aytmatov o'zbek xalqi va o'zbek adabiyotining katta do'stidir. Buning isboti o'laroq, buyuk qirg'iz adibi Chingiz Aytmatov tavalludining 90 - yilligiga bag'ishlab O'zbekiston Respublikasida kata adabiy kechalar va adibning xotirasini abadiylashtirish maqsadida ulkan ishlar amalga oshirildi. Chingiz aytmatov tavalludining 90 - yilligini keng nishonlash to'g'risida O'zbekiston respublikasi Prezidentinig qarori qabul qilindi . Unga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi , Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, xalq ta'lim vazirligi , Tashqi ishlar vazirligi, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi, Vazirlar Mahamasi huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalari qo'mitasi O'zbekiston yoshlar ittifoqi va jamoatchilik vakillarining buyuk adib va jamoat arbobi Chingiz Aytmatov tavalludining 90 yilligini mamlakatimiz miqyosida keng nishonlash to'g'risidagi takliflar ma'qullanishi,tashkiliy qo'mita Chingiz Aytmatov tavalludining 90 yiligini yuqori saviyada nishonlash bo'yicha tegishli chora tadbirlar rejasi ishlab chiqilishi aytili.

"Vizantiya madaniyati jahon madaniyati ravnaqiga nechog'li ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, o'zbek madaniyati Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati rivojiga shu darajada ta'sir ko'rsatgandir", - deydi Chingiz Aytmatov. Yozuvchining deyarli barcha yirik asarlari o'zbek tiliga o'girilgan. Uning qissa, romanlarini o'zbek kitobxoniga yetkazishda Asil Rashidov, Ibrogim G'afurov kabi mohir tarjimonlarning xizmatlari beqiyos. Xalqlar o'rtasida tinchlikni, adabiyotlar o'rtasida do'stlikni mustahkamlash ishida Chingiz Aytmatov davlat va jamoat arbobi sifatida ulkan ishlarni amalga oshirgan.

"Chingiz Aytmatov ijodining maktab darsliklarida o'rganilishi"

Chingiz Aytmatov 1928-yil 12-dekabrda Qirg'izistonning Talas vodiysidagi Shakar ovulida tug'ilgan. Bobosi Aytmat og'a ajoyib qo'bizchi edi. U temir yo'lda ishlashi bilan o'g'li To'raqulni Avliyo otadagi rus-tuzem maktabiga joylashtiradi. Keyinchalik, To'raqul Aytmatov Qirg'izistonning katta davlat arbobi darajasiga ko'tariladi. Chingizning onasi Naima Aytmatova o'qimishli, oqila ayol edi. Bo'lajak adibga bolalik yillarida buvisi Oyimxon aya va uning qizi Qoraqiz opa ko'pdan ko'p rivoyat, afsona, qo'shiqlar aytib berishardi. Yozuvchi asarlariga bolalikdan eshitgan shu rivoyatlarning muayyan ta'siri bo'lsa, ajab emas. Chingiz avval rus maktabida o'qidi, so'ng qirg'iz maktabida o'qishni davom ettirdi. U 1956-1958- yillarda Moskvada Yozuvchilar uyushmasi qoshidagi oliy adabiyotchilar kursida tahsil oldi. U turli yillar davomida Qirg'izistondagi yetakchi adabiy jurnal «Literaturnaya Kirgizistan»ning bosh muharriri, «Pravda» ro'znomasining jumhuriytdagi muxbiri, Qirg'iziston kinematografchilar uyushmasi boshqaruvining raisi bo'lib ishladi. U jumhuriyat kinosi rivojiga ham katta hissa qo'shdi. Qirg'iz kino san'ati ham xuddi badiiy adabiyoti kabi Chingiz Aytmatov asarlarining ekranlashtirilishi misolida jahon miqyosiga chiqdi.

Ch.Aytmatov jahon adabiyotida o'ziga xos obro'-e'tiborga ega iste'dodli yozuvchidir. U qirg'iz adabiyotining eng yaxshi an'analarini davom ettirib va boyitib, o'zidan oldingi shoir va yozuvchilarga o'rnak bo'larli darajada qirg'iz adabiyotida alohida maktab yaratdi. Jahon adabiyoti tarixida Ch.Aytmatovdek qisqa muddat ichida o'z asarlari bilan dunyodagi millionlab kitobxonlarni maftun qilolgan yozuvchilar kamdan kam topiladi. Uning birinchi asari 1950- yilda bosilgan edi. Oradan 6 yil o'tib, uning asarlari Yevropada shuhrat qozondi. Yana 5-6 yil o'tgach, Aytmatov asarlarini jahondagi 50 dan ortiq mamlakatning kitobxonlari o'z ona tilida o'qiy boshladi. Aytmatov ijodi qirg'iz adabiyotini yangi bosqichga ko'tardi, uning realizmiga chuqur zamonaviy ruh bag'ishladi. Aytmatov jahon adabiyoti tarixida yangi sahifa ochdi. Ch.Aytmatov nasrning har bir janrida samarali ijod qilib, mazmun va badiiyat jihatdan yuqori saviyadagi nasriy asarlarni yaratdi. Aytmatovning birinchi badiiy asari «Gazetafurush Dzyudo» hikoyasi edi. Keyinchalik uning birin-ketin «Hoshim», «Sepoyachi», «Oq yomg'ir», «Bo'tako'z», «Baydamtol daryosida», «Og'ir kechik» hamda «Yuzma-yuz» hikoyalari maydonga keldi. Aytmatov yangi kuch, yangi shijoat bilan izlanishda davom etib, «Sarvqomat dilbarim», «Jamila», «Birinchi o'qituvchi», «Momo yer», «Alvido, Gulsari», «Oq kema», «Dengiz sohili bo'ylab chopayotgan olapar», «Erta kelgan turnalar» kabi ajoyib qissalarni yozdi. Ayniqsa, uning adabiy merosidagi «Asrga tatigulik kun», «Qiyomat» romanlari so'z san'atining qimmatli durdonalari sifatida har bir kitobxon uchun qadrlidir.

Yozuvchining o'rta maktabning 7-sinf o'quvchilarida yuksak insoniy sifatlar shakllantirishga xizmat qilishi jihatidan tengsiz imkoniyatga ega asarlaridan biri "Oq kema" qissasidir. Asarda qanoat, kamtarlik, rahm-shafqat, bag'rikenglik singari ezgu fazilatlar ochko'zlik, shafqatsizlik, manfaatparastlik kabi illatlarga qarshi qo'yib

tasvirlanadi. Betakror uslubda bitilgan bu asar matni o'qituvchi tomonidan o'qib berilishi emas, balki o'qituvchi va o'quvchi hamkorlikda o'qishi maqsadga muvofiqdir.

7-sinfda Chingiz Aytmatov hayoti va ijodi ilk bora o'tilayotganini inobatga olib yozuvchining hayoti va ijodiga bog'liq bo'lgan metodni ham o'quvchilarga berib o'tishni o'rinli deb topdik.

“Chala xat” zehn matni quyidagicha:

Bizning _____ da _____ odatiga qat'iy rioya qilinardi. Bizning Shakar ovulimiz chekkasidagi _____ daryosi qirg'og'ida eski, yerga botib borayotgan _____ bor. ... Bu _____ shunchalik qiziq ediki, u mudrab uxlab qolgan vaqtida ham men uni uyg'otib, _____ ning davomini aytib berishini so'rardim. 19 _____ -yil mening otam — partiya xodimi, _____ dagi qizil professura institutining tinglovchisi — qatag'on qilindi. Bizning oila _____ ga ko'chib keldi. Oilamizda _____ farzand, men _____ edim. ... Men juda erta ishlay boshladim: _____ yoshimda dehqon mehnatining barcha zahmatini tatidim. ... Institutda o'qish davomida badiiy adabiyot meni o'ziga tamoman band etganini aniq sezdim. Shu sabab 19 __-yili Moskvadagi _____ kursiga o'qishga kirdim. Faqat _____ yilgina davom etgan mazkur kurs menga favqulodda ko'p bilimlar berdi. ... Hech kim o'z-o'zidan yozuvchi bo'lib qolmaydi: yillar sabog'i, qilingan mehnat, badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqish va e'tiqod orqali bunga erishish mumkin.

“Chala xat” zehn matnining to'liq varianti

Bizning ovulimizda yetti otasini bilish odatiga qat'iy rioya qilinardi. Bizning Shakar ovulimiz chekkasidagi Qurqurov daryosi qirg'og'ida eski, yerga botib borayotgan tegirmon toshi bor. ... Bu tushlar shunchalik qiziq ediki, u mudrab uxlab qolgan vaqtida ham men uni uyg'otib, tushning davomini aytib berishini so'rardim. ...1937-yil mening otam — partiya xodimi, Moskvadagi qizil professura institutining tinglovchisi — qatag'on qilindi. Bizning oila ovulga ko'chib keldi. Oilamizda to'rt farzand, men eng kattasi edim. ... Men juda erta ishlay boshladim: 10 yoshimda dehqon mehnatining barcha zahmatini tatidim. ... Institutda o'qish davomida badiiy adabiyot meni o'ziga tamoman band etganini aniq sezdim. Shu sabab 1956-yili Moskvadagi Oliy adabiyot kursiga o'qishga kirdim. Faqat ikki yilgina davom etgan mazkur kurs menga favqulodda ko'p bilimlar berdi. ... Hech kim o'z-o'zidan yozuvchi bo'lib qolmaydi: yillar sabog'i, qilingan mehnat, badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqish va e'tiqod orqali bunga erishish mumkin».

“Kimning zehni o'tkirroq?”

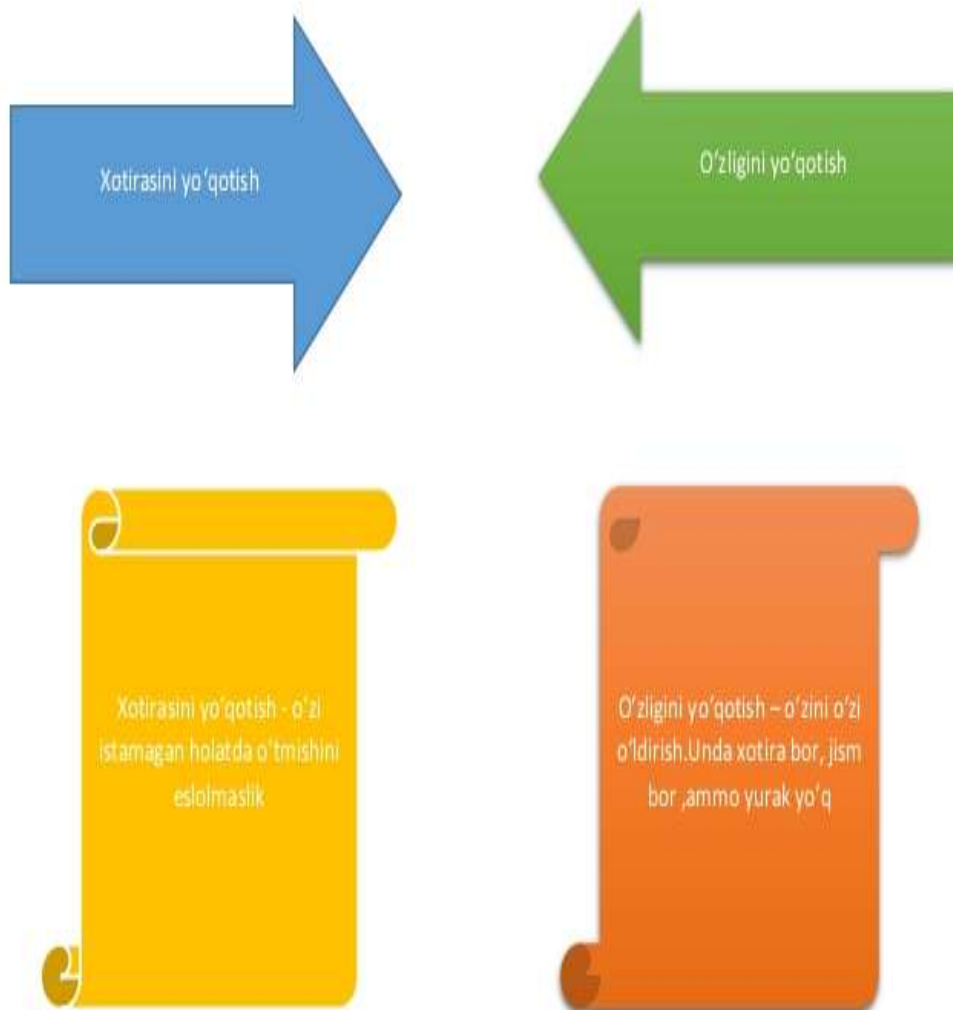
Ushbu metod orqali o'quvchilarning fikrlash qobilyati, uning dunyoqarashi, asarni qay darajada o'rganganlik darajasi, xotirasini ham tekshirib olishimiz mumkin .

Bu metod bir necha bosqichlardan iborat:

- o'quvchilar, avvalo, berilgan matn bilan to'liq tanishib chiqqan bo'lishi;
- asarda qo'llangan maqol,ibora va matallarni aniqlashi hamda ularni bir biridan farqlashi;
- ibora, maqollarning mazmunini tushuntirib berishi;
- qo'llangan birikmalarning sinonimlarini topishi;
- nima uchun aynan shu birikmalar bu o'rinda qo'llanilayotganini izohlashi kerak.

Aytilgan so'z - otilgan o'q				
Tarvuzi qo'ltig'idan tushmoq				

Quyida esa adibning " Asrga tatigulik kun " asarini o'rganish uchun mo'ljallangan metodlar bilan tanishadi. Guruhlar “Farqi nimada?” metodi orqali xotirasini yo'qotish va o'zlikni yo'qotishning xususiyatlarini tarmoqlashadi.

“YELPIG’ICH” metodi – o’quvchilarni biror mavzuning ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik va kamchiliklari, foyda va zararlarini belgilashga o’rgatadi. Texnologiyaning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo’yicha bir yo’la axborot beriladi. Ayni paytda, ularning har biri alohida nuqtalardan muhokama qilinadi. Masalan, ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik va kamchiliklari, foyda va zararlari belgilanadi. Jarayonning bosqichlari ketma-ketligini keltirishimiz mumkin:

“Jamila” qissasini “Yelpig’ich” metodida o’qitish:

Jamila obrazi		Doniyor obrazi	
Afzalligi	Kamchiligi	Afzalligi	Kamchiligi
Uddaburon, Cho'rtkesar, Ustamon,	Qo'pol, urishqoq	Sabri, iste'dodli,	yuvosh, odamovi, gapga no'noq
<p>Xulosa: 1-guruh Jamila jasur ayol, chunki u hech qanday gap-so'zlarga qaramay, o'z muhabbati uchun kurashdi.</p> <p>2-guruh Doniyor gapga no'noq, odamovi bo'lishiga qaramasdan uning ko'ksida ulkan muhabbatli yurak bor. Uning har bir kuylarida vatanga bo'lgan muhabbati yaqqol ko'rinish turadi.</p>			

Mazkur jarayonlar ketma-ketligi ravishda tarqatma material shaklida o'quvchilarga beriladi.

Ularga jarayon bosqichlarining ketma-ketligini to'g'ri belgilash uqtiriladi. Vazifa avval yakka holda, so'ngra guruh tarzida bajariladi. Guruhda ishlash jarayonida o'quvchilarda o'z fikrini isbotlash, shaxsiy qarashlarini guruh a'zolariga teran yetkazib berish kabi qobiliyatlari shakllanib boradi. Shunindek, 2qahramonning afzallik va kamchiliklari aniqlangach, o'quvchilar tomonidan umumiy xulosa keltirilishi mumkin. Ushbu xarakterlar orqali o'quvchilarda ishlab chiqarish to'g'ri umumiy tasavvur hosil bo'ladi.

Xulosa. Maktabda adabiyot o'qitishdan maqsad o'quvchilarda ezgu ma'naviyatni shakllantirishdan iboratligidir. Bas shunday ekan, adabiy ta'limdan komil shaxsni shakllantirish talab qilinadi. Adabiy ta'limning vazifalari sifatida: oddiy o'quvchidan kitobxon o'quvchi, angelaydigan o'quvchidan o'qiganlarini angelaydigan o'quvchi, angelaydigan o'quvchidan tahlillay oladigan o'quvchi, tahlil qila biladigan o'quvchidan muayyan asar haqidagi fikrini og'zaki va yozma tarzda qiynalmay ifoda eta oladigan o'quvchi tarbiyalashdir, deb belgilanishi lozim. Adabiyot o'qitishning mazmuni dastur,

darslik, o'quv va metodik adabiyotlar, ko'rgazmali qurollar, yordamchi vositalar ham ta'lim mazmunini tashkil etadi. Darslarni turli interfaol usullar bilan boyitish va dars samaradorligini oshirish o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sizdiqboyev N. Chingiz Aytmatov badiiyatining ayrim qirralari // Til va adabiyot ta'limi, 2008- yil 12-son.
2. Solijonov Y., Abdukarimov T. Chingiz Aytmatov - inson va tabiat kuychisi Farg'ona, 2008.
3. Valixojayev B. O'zbek epik poeziyasi tarixidan. - Toshkent, 1974.
4. Yo'ldoshev Q. va boshqalar. Adabiyot. 7-sinf uchun darslik. - Toshkent, 2014.
5. Yo'ldoshev Q. va boshqalar. Adabiyot. 9-sinf uchun darslik. - Toshkent, 2014.
6. G'aniyev I., Ibragimov R. Chingiz Aytmatov va XXI asr. - Toshkent: Akademiya nashri, 2013.
7. Мирзаахмедова П. Национальная эпическая традиция в творчестве Ч.Айтматова. Дисс.канд.фил.наук. - Москва, 1981.